

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
РІШЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ
ДРУГИЙ СЕНАТ

у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія
Олександровича щодо відповідності Конституції України
(конституційності) окремих приписів частини першої статті 111
Кримінально-виконавчого кодексу України
(щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного
позбавлення волі)

Київ
20 грудня 2023 року
№ 11-р(П)/2023

Справа № 3-72/2023(145/23)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою
Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції
України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111
Кримінально-виконавчого кодексу України.

Заслухавши суддю-доповідача Городовенка В.В. та дослідивши матеріали
справи,

Конституційний Суд України
у с т а н о в и в:

1. Лужинецький А.О. звернувся до Конституційного Суду України з
клопотанням визнати такими, що не відповідають Конституції України

(є неконституційними), окремі приписи частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – Кодекс), згідно з якими засудженим, яких тримають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях, дозволено короточасні виїзди за межі колонії на території України на строк не більше семи діб, без урахування часу, потрібного для проїзду в обидва боки (не більше трьох діб), у зв'язку з винятковими особистими обставинами, зокрема такою, як „смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого“.

1.1. Зі змісту конституційної скарги та долучених до неї матеріалів убачається таке.

Лужинецький А.О., що його засуджено до довічного позбавлення волі і який відбуває покарання в Державній установі „Вінницька установа виконання покарань (№ 1)“, звернувся до Вінницького міського суду Вінницької області з клопотанням надати йому дозвіл на короточасний виїзд за межі виправної колонії, обґрунтовуючи це клопотання, зокрема, тим, що „він перебуває під вартою вже 24 роки, за системою оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення у нього мінімальний рівень, має 12 заохочення від адміністрації установи, також має дипломи та грамоти, 6 свідоцтв про реєстрацію авторського права на твори <...>. У нього відсутні небезпечні схильності <...>, а його мати має <...> тяжкі проблеми зі здоров'ям та I гр. інвалідності“.

Вінницький міський суд Вінницької області ухвалою від 14 листопада 2022 року, залишеною без змін ухвалою Вінницького апеляційного суду від 8 лютого 2023 року, відмовив Лужинецькому А.О. у задоволенні клопотання. Суд апеляційної інстанції, посилаючись, зокрема, й на частину першу статті 111 Кодексу, наголосив, що „законодавством України не передбачено можливість надання відпустки особам, які засуджені до покарання у виді

довічного позбавлення волі та відбувають покарання в установах суворого режиму“, і погодився з висновком суду першої інстанції про те, що „передбачені законом підстави для надання відпустки особам, які засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі <...> відсутні“.

Колегія суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду ухвалою від 17 лютого 2023 року відмовила у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою Лужинецького А.О. на ухвалу Вінницького міського суду Вінницької області від 14 листопада 2022 року та ухвалу Вінницького апеляційного суду від 8 лютого 2023 року, зазначивши, що касаційну скаргу подано на судові рішення, які не можуть бути оскаржені в касаційному порядку.

1.2. Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що через застосування судами частини першої статті 111 Кодексу порушені такі його права, як: „право на повагу до людської гідності в ув'язці із правом на виправлення, правом на визнання доведеності особою свого виправлення та правом на короточасні виїзди“, „право на визнання доведеності особою свого виправлення в ув'язці із правом на виправлення“, „право на короточасні виїзди“, „право на відсутність дискримінації за правовим статусом шляхом ігнорування доведеності особою свого виправлення“, а також обов'язок „повнолітнього сина піклуватися про свою непрацездатну матір, тяжка хвороба якої загрожує її життю“.

Лужинецький А.О. зазначає, що у засудженої до довічного позбавлення волі особи „є і невід'ємне від права на виправлення право на визнання доведеності <...> свого виправлення при наявних доказах виправлення“, тому в такої особи „повинно бути і право на короточасні виїзди до матері, тяжка хвороба якої загрожує її життю“; проте частина перша статті 111 Кодексу для такої особи „не передбачає такого виїзду <...> за будь-яких обставин“.

Суб'єкт права на конституційну скаргу наголошує, що засуджені до довічного позбавлення волі особи „в правовому суспільстві <...> мають право на короточасні виїзди“, і ці виїзди є ще і „складовою умовно-дострокового звільнення“ для таких осіб.

Автор клопотання твердить про дискримінацію стосовно засуджених до довічного позбавлення волі осіб, яку вбачає у тому, що за оспорюваними приписами Кодексу „короткочасні виїзди до рідних, тяжка хвороба яких загрожує їх життю, передбачені <...> лише для засуджених, яких тримають у мінімальному та середньому рівнях безпеки“, а для засуджених до довічного позбавлення волі осіб, „яких тримають у максимальному рівні безпеки, не передбачені, навіть якщо останні мають докази свого виправлення“.

Лужинецький А.О. також наголошує, що унеможливлення оспорюваними приписами Кодексу для нього короткочасних виїздів за межі колонії на території України є порушенням його „обов’язку піклуватися впродовж часу виїздів про мати, тяжка хвороба якої загрожує її здоров’ю“.

Автор клопотання вважає, що частина перша статті 111 Кодексу „в межах її абзацу 2 не врегульовує питання короткочасних виїздів за межі колоній осіб, які засуджені до довічного позбавлення волі та відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки“, і ці приписи Кодексу слід перевірити на відповідність частині першій статті 3, частині першій статті 9, статті 23, частині другій статті 24, частинам першій, другій статті 28, другому реченню частини другої статті 51 Конституції України. На його думку, приписи статей 3, 24, 28, другого речення частини другої статті 51 Конституції України „ув’язані“ зі статтями 3, 8, 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), припис статті 23 Конституції України „ув’язаний“ із пунктом 3 статті 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року (далі – Пакт), а частина перша статті 111 Кодексу „в межах її абзацу 2 суперечить“ зазначеним приписам Конвенції та Пакту.

2. Розв’язуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. У Конституції України визначено, що „людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою <...> цінністю“; „права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави“; „державою відповідає перед людиною за свою

діяльність“; „утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави“ (стаття 3); „в Україні визнається і діє принцип верховенства права“; „Конституція України має найвищу юридичну силу“; „закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй“ (частини перша, друга статті 8).

Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (стаття 21 Конституції України).

За Конституцією України „кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості“ (стаття 23).

Відповідно до Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (частини перша, друга статті 24).

Згідно з Конституцією України кожен має право на повагу до його гідності; ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (частини перша, друга статті 28); ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, установлених Конституцією України (частина перша статті 32).

У частині другій статті 51 Конституції України визначено, що „батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків“.

Відповідно до частини третьої статті 63 Конституції України „засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду“.

Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, установлених Конституцією України (частина перша статті 64 Конституції України).

Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68 Конституції України).

Згідно з приписами частини першої статті 92 Конституції України виключно закони визначають, зокрема, організацію і діяльність органів і установ виконання покарань; діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (пункти 14, 22).

2.2. Конституційний Суд України керується приписами статей 3, 21, 24, 28 Конституції України та виходить із того, що кожна людина є найвищою цінністю і заслуговує на гуманне та гідне ставлення до себе як до особистості, а держава зобов'язана гарантувати таке ставлення однаково кожному та бути відповідальною за захист гідності людини, утвердження невідчужуваності та непорушності її конституційних прав і свобод. Ці непохитні засади є визначальними складниками українського конституційного ладу і мають бути доконечно враховані державою в її діяльності.

Конституційний Суд України зазначав, що „діяльність <...> правотворчих і правозастосовчих органів має здійснюватися за принципами справедливості, гуманізму“ (третє речення абзацу другого пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2005 року № 8-рп/2005); „держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України) – повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, але й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини“ (перше, друге речення абзацу першого пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Ураховуючи абзац перший підпункту 3.3 пункту 3, абзац перший підпункту 7.2 пункту 7 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду

України від 22 червня 2022 року № 5-р(II)/2022, Конституційний Суд України наголошує, що конституційний принцип рівності, установлений статтями 21, 24 Конституції України, скеровано на всі складники українського правопорядку, і він є гарантією рівності всіх людей у своїй гідності та невіддільності їхніх засадничих прав. Запровадження законодавчих обмежень у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина не може суперечити цьому принципу.

2.2.1. У Рішенні від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021 Конституційний Суд України виходив із того, що людська гідність – це абсолютна цінність у європейському юридичному просторі, та сформулював власні юридичні позиції щодо її захисту на конституційному рівні в національній юридичній системі, відповідно до яких:

– „людина є скарбом Природи, звідки й походять притаманні людині за народженням права і свободи, тобто ті, що природні. Людська гідність як джерело всіх прав і свобод людини та їх основа є однією із засадничих цінностей українського конституційного ладу. Із статті 3 Конституції України випливає обов’язок держави забезпечувати охорону та захист людської гідності. Такий обов’язок покладено на всіх суб’єктів публічної влади. Верховна Рада України, ухвалюючи закони, має гарантувати належний захист та реалізацію прав і свобод людини, що є однією з умов забезпечення людської гідності як природної цінності“ (перше – п’яте речення абзацу другого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини);

– „право на повагу до гідності людини має безумовний характер; у міжнародному публічному праві це виражено через загальновизнану формулу – *jus cogens* (імперативна норма), яка категорично забороняє всі форми нелюдських або таких, що принижують гідність, поведень або покарань. Отже, приписи статті 3, частин першої та другої статті 28 Конституції України становлять імператив для держави щодо забезпечення юридичних гарантій володіти гідністю, властивою кожній людині від народження. Цей імператив поширюється на ставлення держави до осіб, засуджених до обмеження або позбавлення волі. Відповідно до частини третьої статті 63 Конституції України засуджені особи користуються всіма правами людини і громадянина, за

винятком обмежень, що їх визначено законом і встановлено за вироком суду. Хоча засудження особи, яка вчинила протиправне діяння, до відбування покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі неминуче матиме наслідком обмеження її права на свободу і недоторканність, це не означає, що державі дозволено посягати на людську гідність, обмежувати її або заперечувати“ (абзац шостий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

Також Конституційний Суд України наголошував, що „визначення у Конституції України людини як найвищої <...> цінності в Україні покладає обов’язок як на державу, так і на її громадян виявляти необхідну повагу до кожної людини“ (перше речення абзацу четвертого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018); „за приписами частини першої статті 68 Основного Закону України кожен зобов’язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей. За невиконання цих зобов’язань до осіб можуть бути застосовані заходи юридичної відповідальності на підставі судових рішень, виконання яких є обов’язковим. Такі особи мають відповідати за посягання на права і свободи інших людей чи публічний порядок, відшкодувати завдану ними шкоду, проте це не повинно призводити до заперечення людської гідності та порушення сутності конституційних прав і свобод людини“ [підпункт 5.2 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023].

Конституційний Суд України наголошує: людська гідність – це абсолютна цінність, яка притаманна кожній людині, навіть якщо її засуджено за особливо тяжкі злочини; гідність людини ніхто і за жодних обставин не може обмежувати чи заперечувати, як і рівність усіх людей у своїй гідності та невіддільність їхніх засадничих прав.

2.2.2. Ураховуючи приписи статей 3, 21, 24, 28, 63, 68 Конституції України та наведені юридичні позиції, Конституційний Суд України вважає, що законодавець, визначаючи організацію і діяльність органів і установ виконання

покарань, а також діяння, які є злочинами, та відповідальність за них (пункти 14, 22 частини першої статті 92 Конституції України), повинен унормувати механізми виконання і відбування кримінальних покарань, забезпечивши однаковий захист гідності кожної людини як особистості, утвердження невідчужуваності та непорушності її конституційних прав і свобод та збереження їх сутності, з дотриманням принципу гуманізму як важливої засади прогресивного формування та здійснення політики виконання і відбування кримінальних покарань. Навіть якщо людина скоїла особливо тяжкі злочини та відбуває за них кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі, режим відбування такого покарання має відповідати людській гідності як абсолютній цінності.

Конституційний Суд України наголошує, що абсолютна цінність людської гідності – це передусім однаково гуманне ставлення до кожного та повага до сутності людської природи безвідносно до особистого, соціального чи іншого статусу. Тому механізм виконання та відбування кримінальних покарань для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів, не може призводити до знищення людини як особистості, приниження та знецінення її моральних, психологічних, духовних якостей і потреб, скасування права кожного на людяне ставлення до себе, а також нівелювати сутнісний зміст конституційних прав і свобод людини.

2.2.3. „Налаштованість і настрої суспільства у ставленні до злочинності та злочинців є одним із надійних мірил цивілізованості країни“ (Вінстон Черчилль).

Конституційний Суд України зазначає, що стрижневими засадами у питанні виконання та відбування кримінальних покарань у міжнародному праві є однаково гуманне та гідне ставлення до всіх позбавлених волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів. За приписами актів міжнародного права „усі люди з народження є вільними й рівними в гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і мають діяти стосовно одне одного в дусі братерства“ (стаття 1 Усесвітньої декларації людських прав 1948 року, ухваленої Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року);

„усі особи, позбавлені волі, мають право на людяне ставлення та повагу до їхньої гідності, властивої людській особі“ (пункт 1 статті 10 Пакту). Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини наголосив, що „особи, позбавлені волі <...> не мають зазнавати будь-яких інших перешкод та обмежень, аніж ті, що зумовлені позбавленням волі; повага до їхньої гідності має бути гарантована цим особам так само, як особам на волі. Особи, позбавлені волі, мають усі визначені Пактом права, за винятком тих прав, обмеження яких не можна уникнути в умовах позбавлення волі“ (пункт 3); „людяне ставлення до всіх осіб, позбавлених волі, та повага до їхньої гідності є засадничим та всесвітньо застосовним правилом. Це правило мають застосовувати без жодних розрізень за такими ознаками, як раса, колір шкіри, стать, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, власність, станове походження, або за іншим статусом“ (пункт 4) [Загальний коментар № 21 до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: стаття 10 (людяне ставлення до осіб, позбавлених волі), 10 квітня 1992 року] (далі – Загальний коментар № 21 до Пакту).

2.3. Конституційний Суд України відповідно до своєї юридичної позиції щодо питання людської гідності, висловленої в Рішенні від 22 травня 2018 року № 5-р/2018, виходить із того, що людську гідність потрібно трактувати не лише як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, а й як засадничу конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для всіх конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та домінантним критерієм правомірності можливих обмежень прав.

Людська гідність є джерелом і мірилом визначення сутності конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя, гарантованого приписами статті 32 Конституції України, яке природно пов'язане з повагою до гідності людини. Адже особисте життя людини – це її автономне буття, де вона може реалізувати свою свободу поводитися певним чином і мати різні стосунки поза межами суспільної діяльності, проявлятися та формуватися як особистість зі своїми моральними, духовними, психологічними якостями та потребами, у чому передусім і виявляється її людська природа.

У Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 Конституційний Суд України наголошував, що „особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності“; „неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб“ (абзаци другий, четвертий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України також зауважує, що частина друга статті 51 Конституції України покладає відповідальність на батьків і дітей обопільно, із чого випливає обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття та обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків. Конституювання такого роду стосунків, що їх охоплює також право на недоторканність особистого і сімейного життя, є показником їх посиленої охорони державою як важливого етико-морального стандарту українського суспільства, в якому сім'я є одним із найцінніших соціальних інститутів.

2.3.1. На підставі наведеного Конституційний Суд України вважає, що за приписами частини першої статті 32 Конституції України у їх взаємозв'язку з приписами статей 3, 21, 24, 28, другого речення частини другої статті 51, статей 63, 68 Конституції України конституційне право на недоторканність особистого та сімейного життя у сув'язі з людською гідністю надають можливість кожній людині, навіть засудженій до позбавлення волі, проявляти себе як особистість із моральними, духовними, психологічними якостями та потребами, передусім в аспекті виявлення власної відповідальності в турботі про своїх близьких родичів, зокрема й виконання обов'язку піклуватися про своїх

непрацездатних батьків, якщо вони потребують догляду у зв'язку з тяжкою хворобою, а також бути присутнім на їх похованні в разі смерті. Указані конституційні права та обов'язки пов'язані із правом кожного відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні, щоб проявити повагу до померлого та попроситися з ним, що сприяє дотриманню релігійних поглядів і розвитку моральності людини, а також збереженню та зміцненню родинних зв'язків.

Отже, можливість кожного відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні є складником конституційного права на недоторканність особистого та сімейного життя у сув'язі з людською гідністю. Тому держава повинна забезпечити встановлення належного механізму реалізації такої можливості, визнаючи її для всіх осіб, засуджених до позбавлення волі, навіть для тих із них, які скоїли особливо тяжкі злочини і засуджені до довічного позбавлення волі.

2.3.2. Конституційний Суд України зауважує, що конституційні суди європейських країн пов'язують повагу до людської гідності та недоторканність особистого і сімейного життя з потребою визнання за засудженою до позбавлення волі особою можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні.

Федеральний Конституційний Суд Німеччини, розглядаючи питання стосовно засудженої до позбавлення волі особи, вказав, що „право на повагу до людської гідності вимагає, щоб скаржникові було дозволено через відповідні проміжки часу відвідувати свою матір літнього віку, яка є хворою. Безпосередній контакт із його єдиним нині живим і найближчим родичем є істотним складником якості залишку життя скаржника“ [рішення від 8 листопада 2006 року, № 2 BvR 578/02, 1 „с“ (143)].

У пункті 12 рішення Конституційного Суду Латвійської Республіки від 18 вересня 2020 року № 2019-32-01 наголошено, що „кожна людина дбає про себе, своїх родичів. Ці універсальні цінності, *inter alia*, людська гідність, визначають, що людину після її смерті має бути поховано і це зобов'язання

покладено насамперед на родичів померлих осіб. <...> людська гідність означає, що і після смерті особи ставлення до її тіла має бути гідним, зокрема, з урахуванням, наскільки це можливо, останньої волі померлої особи <...>. Присутність на похованні близького родича дає можливість особі не лише востаннє попрощатися з ним, а й виявити повагу під час поховання, посилити й розвивати свої релігійні та раціональні погляди і висловити співчуття після смерті родича разом з іншими родичами“; „режим відбування покарання, який застосовують до засудженого, має бути спрямовано на формування в засудженого позитивного розуміння цінностей. Тому особа, яка відбуває покарання в пенітенціарній установі, зберігає свої засадничі права, *inter alia*, право на недоторканність приватного життя. <...> присутність на похованні близького родича пов'язано з приватним життям особи, оскільки впливає на її внутрішній світ і водночас сприяє збереженню стосунків між членами сім'ї. Отже, недоторканність приватного життя поширено і на ув'язнених осіб, і вона охоплює, *inter alia*, можливість бути присутніми на похованні близького родича“.

2.3.3. Конституційний Суд України також зазначає, що практика Європейського суду з прав людини не виключає того, що за певних обставин питання браку можливості в особи, позбавленої волі, відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні може бути розглянуте в аспекті порушення статті 3 Конвенції, відповідно до якої встановлено заборону катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Зокрема, Європейський суд із прав людини наголосив, що „факти, про які твердять, потрібно розглядати через призму статті 3 Конвенції <...> немає сумнівів у тому, що багато затриманих вважають ці процедури принизливими, за обставин цієї справи рівень моральних страждань не є таким, щоб його вважали нелюдським поводженням. <...> ступінь психологічних страждань не досяг рівня жорстокості, щоб його вважати поводженням, що принижує гідність“ [ухвала щодо прийнятності у справі *Sannino v. Italy* від 3 травня 2005 року (заява № 72639/01)].

2.4. Конституційний Суд України виходячи з приписів статті 8 Конституції України у їх взаємозв'язку з приписами частини першої статті 64 Конституції України вкотре констатує, що «„верховенство права“ (правовладдя) вимагає, щоб утручання в конституційні права і свободи людини завжди було домірним» [абзац перший підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023], а також указує, що „обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, їх установлюють виключно Конституція і закони України, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, домірними; у разі обмеження конституційного права (свободи) законодавець зобов'язаний запровадити таке нормативне регулювання, яке уможливить оптимальне досягнення правомірної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права (свободи) і не порушуватиме сутності такого права“ [абзац перший підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 22 березня 2023 року № 3-р(II)/2023].

Окрім того, Конституційний Суд України зазначає, що гарантований у приписах статті 24 Конституції України принцип рівності „визначає загальне правило неприпустимості встановлення за соціальними або особистими ознаками привілеїв чи обмежень і не є абсолютним“ (третє речення абзацу другого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2007 року № 8-рп/2007); „порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа отримує привілеї або зазнає обмежень у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження встановлено з правомірною, обумовленою істотними чинниками та обґрунтованою метою, способи досягнення якої є належними та потрібними в демократичному суспільстві“ (абзац третій пункту 7 мотивувальної частини Рішення від 7 лютого 2023 року № 1-р/2023).

З огляду на принципи гуманності, додержання прав і свобод людини та людську гідність як найвищу цінність Конституційний Суд України також наголошує, що вказані вимоги правомірності обмеження конституційних прав і свобод, гарантування їх рівності та заборони дискримінації, як і сутнісний зміст

таких прав і свобод, стосуються кожної особи, засудженої до позбавлення волі, незалежно від тяжкості скоєного нею злочину.

2.5. Право на недоторканність особистого і сімейного життя, гарантоване статтею 32 Конституції України, охоплює можливість кожної засудженої до позбавлення волі особи відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні, яку має визнавати держава за всіма такими засудженими. Обмеження державою цієї можливості для засуджених до позбавлення волі осіб є втручанням у вказане конституційне право. Однак таке обмеження має бути домірним та не порушувати сутнісний зміст цього права.

Конституційний Суд України констатує, що законодавець повинен унормувати механізм реалізації можливості відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, зважаючи на однакову значущість для них особистих стосунків із близькими родичами, та надання вказаної можливості. Ненадання засудженій до позбавлення волі особі цієї можливості, засновуючись лише на тяжкості скоєного нею злочину, є недомірним обмеженням конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя, що також є посяганням на людську гідність, рівність особи в гідності з іншими людьми та невіддільність її засадничих прав.

2.5.1. Конституційний Суд України виходить із того, що стаття 32 Конституції України та приписи статті 8 Конвенції й практика їх тлумачення Європейським судом із прав людини, юрисдикцію якого визнала Україна, є співставними.

За статтею 8 Конвенції кожен має право на непорушність свого приватного і сімейного життя („*the right to respect for his private and family life*“), свого житла і кореспонденції; органи державної влади не можуть утручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюють відповідно до приписів права („*in accordance with the law*“) і воно є потрібним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Європейський суд із прав людини зазначав, що „ув'язнені загалом продовжують користуватися всіма засадничими правами і свободами, гарантованими Конвенцією, за винятком права на свободу <...>. Неможливо уявити, що ув'язненого можуть позбавити цих прав і свобод лише тому, що він має статус особи, ув'язненої за вироком суду“ [рішення у справі *Boulois v. Luxembourg* від 3 квітня 2012 року (заява № 37575/04), § 82]; „будь-яке правомірне ув'язнення за своєю суттю спричиняє обмеження приватного і сімейного життя відповідної особи. Проте для забезпечення поваги до сімейного життя важливо, щоб пенітенціарна адміністрація та інші компетентні органи допомагали засудженому підтримувати стосунки з близькими родичами“; „для уточнення обов'язків Договірних Держав відповідно до статті 8 Конвенції щодо побачень у в'язниці потрібно враховувати загальновстановлені та обґрунтовані потреби в умовах ув'язнення та простір обдумування (*la marge d'appréciation*), що його надають національним органам влади, які врегульовують правила задля підтримання зв'язку між ув'язненим і його сім'єю“; з іншого боку, є надзвичайно важливим, „щоб ув'язнений мав можливість підтримувати особисті та емоційні зв'язки з членами своєї родини, особливо, коли він відбуває тривалий строк ув'язнення“ [рішення у справі *Lavents v. Latvia* від 28 листопада 2002 року (заява № 58442/00), § 139, § 141].

У рішенні Європейського суду з прав людини у справі *Płoski v. Poland* від 12 листопада 2002 року (заява № 26761/95) наголошено, що „стаття 8 Конвенції не гарантує затриманій особі безумовного права на тимчасове залишення місця позбавлення волі задля поховання родича <...>. Саме національні органи влади мають оцінити кожне клопотання по суті. Його ретельний розгляд обмежений обговоренням оспорюваних заходів у сув'язі з правами заявника за Конвенцією з урахуванням простору обдумування (*margin of appreciation*), що його надано Договірним Державам“ (§ 38).

На підставі наведеного та інших своїх рішень щодо питання тимчасового залишення особою, позбавленою волі, місця позбавлення волі у зв'язку з винятковими особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича) Європейський суд із прав людини вказав, що «відмова у дозволі

відвідати хворого родича або бути присутнім на його похованні становила втручання в право на непорушність сімейного життя <...>. Відповідно відмова тимчасово відпустити заявника, щоб він міг побачити свого батька перед смертю та бути присутнім на церемонії прощання з ним, є втручанням у права заявника згідно зі статтею 8 Конвенції. <...> будь-яке втручання в право особи на непорушність її приватного і сімейного життя становитиме порушення статті 8, якщо воно не було „відповідно до приписів права“ („*in accordance with the law*“), не спрямовано на досягнення правомірної мети або цілей за пунктом 2 цієї статті і не було „потрібним у демократичному суспільстві“ в тому сенсі, що не було домірним цілям, яких прагнули досягти» [рішення у справі *Lind v. Russia* від 6 грудня 2007 року (заява № 25664/05), § 92].

Також Європейський суд із прав людини щодо питання тимчасового залишення особою, позбавленою волі, місця позбавлення волі у зв'язку з винятковими особистими обставинами (смерть або тяжка хвороба близького родича) розглядав статтю 8 Конвенції в поєднанні зі статтею 14 Конвенції, за якою користування правами та свободами, визнаними в ній, має бути забезпечене без дискримінації на будь-якій із таких підстав, як стать, раса, колір шкіри, мова, релігія, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, належність до національних меншин, власність, станове походження, або за іншим статусом. У цьому зв'язку Європейський суд із прав людини зазначав, що „те, яким чином режим ув'язнення, що його застосовують, обмежує сімейне життя ув'язнених, зокрема щодо їх права на тимчасове залишення місць позбавлення волі (*right to prison leave*) з міркування гуманності, є однаково вагомим для всіх ув'язнених“ [рішення у справі *Ēcis v. Latvia* від 10 січня 2019 року (заява № 12879/09), § 80].

2.5.2. Згідно з Рекомендацією Rec(2006)2-rev (зі змінами) Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Європейські пенітенціарні правила, ухваленою 11 січня 2006 року (далі – Європейські пенітенціарні правила), особи, позбавлені волі, зберігають усі права, яких вони не були правомірно позбавлені за рішенням суду, відповідно до якого вони засуджені до

позбавлення волі чи взяті під варту; обмеження, накладені на осіб, позбавлених волі, мають бути мінімально потрібними та домірними правомірній меті, задля якої їх накладали (пункти 2, 3).

2.5.3. У Європейських пенітенціарних правилах указано, що будь-які відомості про смерть або тяжку хворобу будь-кого з близьких родичів потрібно негайно повідомити ув'язненому; завжди, коли це можливо, ув'язненому має бути дозволено в супроводі або самотійно залишати пенітенціарну установу для відвідування хворого родича, присутності на похованні або з інших міркувань гуманності (пункти 24.6, 24.7).

Відповідно до Мінімальних стандартів правил Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з в'язнями (Правила Нельсона Мандели) (*United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners*) (*the Nelson Mandela Rules*), ухвалених 17 грудня 2015 року Генеральною Асамблеєю, адміністрація пенітенціарної установи негайно інформує в'язня про тяжку хворобу або смерть близького родича чи іншої найдорожчої людини. Якщо дозволяють обставини, в'язню має бути дозволено відвідати, в супроводі або самотійно, близького родича чи іншу найдорожчу людину, які тяжко хворіють, або бути присутнім на похованні близького родича або іншої найдорожчої людини (Правило 70). У Керівних настановах із застосування Правил Нельсона Мандели (2018 року), що їх ухвалили Бюро з демократичних інститутів та прав людини Організації з безпеки і співробітництва в Європі (БДПЛ) та міжнародна неурядова організація „Міжнародна пенітенціарна реформа“ (*Penal Reform International – PRI*), зазначено, що вислів „якщо дозволяють обставини“ у Правилі 70 слід тлумачити сприятливо для в'язня і враховувати соціальне та емоційне значення відвідування хворих родичів, особливо у випадках їх тяжкої хвороби та поховання (пункт 139); організовуючи транспортування в'язня для відвідування тяжкохворого близького родича або найдорожчої людини, органи влади повинні, наскільки це можливо, враховувати культурні традиції та особливості, як-от звичайна тривалість часу, яку особа очікує провести біля ліжка найдорожчої людини, яка хворіє або вмирає, а також різні види трауру та організації

поховання (пункт 140); в'язням належить можливість одягати власний одяг, коли відвідують тяжкохворих або присутні на похованні (пункт 141).

3. Конституційний Суд України в питанні потреби виконання державою позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації послідовно обстоює свої юридичні позиції, викладені в Рішенні від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021, у якому наголошено, що:

– „у випадку призначення судом покарання шляхом позбавлення волі винуваті особи, зокрема й засудження її до довічного позбавлення волі, постає позитивний обов'язок держави сприяти в підготовленні такої особи до її можливої реінтеграції в суспільство (соціальної реабілітації) виходячи з того, що перед державою повсякчас стоїть вимога забезпечити кожного засобами, що дозволяють б вести повноцінний спосіб життя у вільному суспільстві. <...> виправлення та соціальна реабілітація – як складові елементи мети будь-якого кримінального покарання – є правом особи, котру засуджено до довічного позбавлення волі“ (абзац п'ятий підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини);

– «у контексті українського конституційного правопорядку інтерес ув'язненого в соціальній реабілітації (ресоціалізації) впливає зі статті 23 Конституції України, відповідно до якої кожній людині гарантовано право на „вільний розвиток своєї особистості“ в суспільстві, „в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості“, у поєднанні зі статтею 3 Конституції України, що визначає гідність людини як найвищу цінність. Такий підхід дає змогу вести мову про право особи розвивати свою особистість вільно в поєднанні із захистом людської гідності» (абзац четвертий підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини).

Ураховуючи наведені юридичні позиції, Конституційний Суд України наголошує, що визнання державою для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, зокрема й тих, які засуджені до довічного позбавлення волі, можливості відвідувати свого тяжкохворого близького родича або бути присутніми на його похованні є важливою умовою виправлення й соціальної реабілітації (ресоціалізації) таких засуджених. Адже така можливість пов'язана зі

збереженням для всіх засуджених до позбавлення волі осіб найважливіших особистих стосунків із близькими родичами, що може сприяти захистові психічного здоров'я таких засуджених та мати позитивний вплив на їхню поведінку, знижуючи ризик суспільної небезпеки від них загалом.

Конституційний Суд України висновує, що визнання державою для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів, потенційної можливості відвідувати свого тяжкохворого близького родича або бути присутніми на його похованні не лише сприятиме захистові людської гідності таких засуджених, захистові їхніх конституційних прав на вільний розвиток своєї особистості та на недоторканність особистого життя, а й стане проявом виконання державою свого позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації, показником утвердження гуманності та цивілізованості суспільства загалом.

3.1. Конституційний Суд України виходить із приписів міжнародного права, відповідно до яких у міжнародному правопорядку гуманне та гідне ставлення до осіб, позбавлених волі, є безспірною вимогою функціонування пенітенціарної системи, яка має сприяти передусім виправленню та соціальній реабілітації таких осіб незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів. Право особи на виправлення (*reformation*) та соціальну реабілітацію (*social rehabilitation*) гарантовано пунктом 3 статті 10 Пакту, згідно з яким держави зобов'язалися, що „пенітенціарна система включатиме таке ставлення до в'язнів, за якого неодмінною метою буде їх виправлення і соціальна реабілітація“. Комітет Організації Об'єднаних Націй з прав людини щодо статті 10 Пакту зазначив, зокрема, що „жодна пенітенціарна система не має бути лише каральною; вона має понад усе прагнути досягти виправлення та соціальної реабілітації в'язня“ (пункт 10 Загального коментаря № 21 до Пакту).

До того ж підтримання особистих стосунків особою, позбавленою волі, із близькими родичами є важливою умовою забезпечення належного психологічного стану такої особи, задоволення її базових потреб як особистості,

а отже, є дієвим складником виправлення та соціальної реабілітації такої особи, особливо тієї, що засуджена на тривалий строк.

У Зведених принципах Організації Об'єднаних Націй щодо захисту всіх осіб, яких затримано або ув'язнено в будь-якій формі (*Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment*), ухвалених 9 грудня 1988 року Генеральною Асамблеєю, указано, що особі, яку затримано або ув'язнено, надають, зокрема, право на відвідування членами сім'ї і листування з ними, а також належну можливість спілкуватись із зовнішнім світом відповідно до допустимих умов і обмежень, визначених законом і підзаконними актами (Принцип 19); на прохання особи, яку затримано або ув'язнено, її за можливості утримують у місці затримання або ув'язнення, яке знаходиться якомога ближче до постійного місця її проживання (Принцип 20).

Європейський комітет із питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню зазначав, що:

– „для ув'язнених украй важливо підтримувати потрібний контакт із зовнішнім світом. Передусім ув'язненому має бути надана можливість підтримувати стосунки зі своєю родиною та близькими друзями. Керівним принципом має стати забезпечення контакту із зовнішнім світом; будь-яке обмеження такого контакту має бути вмотивоване винятково міркуваннями безпеки, що мають суттєве значення, або ж наявними можливостями“ [*Extract from the 2nd General Report, CPT/Inf(92)3, n. 51*];

– „тривале позбавлення волі досить часто призводить до десоціалізації ув'язнених. До того ж ув'язнені на тривалі строки із часом можуть відчувати всілякі проблеми психологічного характеру (зокрема, втрату почуття власної гідності і погіршення соціальних навичок), вони все більше відчувають себе віддаленими від суспільства, до якого більшість із них врешті-решт має повернутися. <...> режими, що їх призначають засудженим на тривале позбавлення волі, мають бути спрямовані на компенсацію зазначених негативних наслідків у надійний та випереджувальний спосіб“ [*Extract from the 11th General Report, CPT/Inf(2001)16, n. 33*];

– „довічне позбавлення волі і тривале ув'язнення призводять до розірвання подружніх і сімейних стосунків. Запобігання розірванню таких стосунків є важливим заходом для захисту психічного здоров'я ув'язнених і часто заохочує їх позитивно використовувати час свого перебування у в'язниці. Подружні і сімейні стосунки ґрунтуються на емоційних зв'язках. Тому важливо намагатися забезпечити, щоб умови довічного позбавлення волі і тривалого ув'язнення не призвели до розірвання таких стосунків. <...>. Згубні наслідки тривалого ув'язнення будуть меншими, а засуджені будуть краще підготовлені до звільнення, якщо вони дійсно матимуть можливість підтримувати спілкування із зовнішнім світом“ [*Memorandum, CPT (2007) 55, 27 June 2007*].

3.2. Конституційний Суд України наголошує, що на міжнародному рівні тимчасове залишення місць позбавлення волі розглядають як ефективний засіб виправлення та соціальної реабілітації засуджених до позбавлення волі осіб, особливо якщо воно зумовлене винятковими особистими обставинами, зокрема смертю або тяжкою хворобою близького родича. Такий засіб може бути застосований до всіх засуджених до позбавлення волі осіб, також і тих, що засуджені до довічного позбавлення волі, якщо це не є несумісним із гарантуванням суспільної безпеки та охороною громадського порядку.

Відповідно до Рекомендації № R (82) 16 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо тимчасового залишення місць позбавлення волі, ухваленої 24 вересня 1982 року, з огляду на те, що тимчасове залишення місць позбавлення волі (*prison leave*) дає змогу зробити в'язниці гуманнішими та є одним із засобів сприяння соціальній реінтеграції ув'язнених, рекомендовано урядам держав-членів, зокрема, дозволити тимчасово залишати місця позбавлення волі за якомога ширшим переліком медичних, освітніх, професійних, сімейних та інших соціальних підстав; під час розгляду клопотання про тимчасове залишення місця позбавлення волі потрібно брати до уваги характер та тяжкість скоєного злочину, тривалість строку ув'язнення та вже відбутого строку покарання, особистість і поведінку ув'язненого, а також небезпеку, якщо така є, яку він може становити для суспільства, сімейне і

соціальне становище ув'язненого, яке могло змінитися протягом часу відбування ним покарання, мету, тривалість та умови тимчасового залишення місця позбавлення волі; дозволити тимчасово залишати місця позбавлення волі якомога швидше та якомога частіше, зважаючи на зазначені чинники; дозволити тимчасово залишати місця позбавлення волі не лише ув'язненим, яких тримають у в'язницях відкритого типу, а й ув'язненим, яких тримають у в'язницях закритого типу, за умови, що це не є несумісним із міркуваннями суспільної безпеки; якомога детальніше інформувати ув'язненого про причини відмови в дозволі тимчасово залишати місце позбавлення волі; забезпечити засоби перегляду такої відмови.

У Рекомендації Rec(2003)23 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо організації адміністраціями пенітенціарних установ відбування ув'язненими довічного та тривалих строків ув'язнення, ухваленій 9 жовтня 2003 року, визначено, що цілями організації виконання покарань у вигляді довічного позбавлення волі і позбавлення волі на тривалий строк мають бути, зокрема, протидія негативному впливові довічного позбавлення волі і позбавлення волі на тривалий строк, збільшення і вдосконалення можливостей для ув'язнених для успішного повернення до суспільства і до законослухняного життя після їх звільнення (пункт 2); „особливих зусиль слід докладати для забезпечення можливості дозволяти в різних формах тимчасово залишати місця позбавлення волі – за потреби в супроводі – з урахуванням принципів, викладених у Рекомендації № R (82) 16 щодо тимчасового залишення місць позбавлення волі“ (підпункт „b“ пункту 23).

Європейськими пенітенціарними правилами визначено, що невіддільним складником загального режиму для засуджених має бути порядок тимчасового залишення місць позбавлення волі; особливу увагу слід надавати розробленню відповідних планів відбування покарання та режимів для засуджених до довічного ув'язнення та інших ув'язнених, які відбувають тривалі строки ув'язнення (пункти 103.6, 103.8).

Європейський комітет із питань запобігання катуванню чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню в аспекті виконання

вироку стосовно засуджених до довічного позбавлення волі осіб наголосив, що „ефективне запровадження дієвої безпеки має бути вирішальним у процесі оцінювання, коли доступ конкретного ув'язненого до спільноти є безпечним спочатку у формі тимчасового залишення місця позбавлення волі в супроводі, потім без супроводу понад добу і, нарешті, умовно-дострокового звільнення“ [25th General Report, CPT/Inf(2016)10, n. 79].

3.3. Європейський суд із прав людини обстоює позицію, що „у європейській пенальній політиці натепер акцентують на реабілітаційній меті ув'язнення <...> цей принцип застосовують безвідносно до скоєного злочину або строку відбування покарання <...> підтримування сімейних стосунків є одним із суттєвих засобів сприяння соціальній реінтеграції та реабілітації всіх ув'язнених <...> тимчасове залишення місць позбавлення волі є одним із засобів полегшення соціальної реінтеграції всіх ув'язнених“ [рішення у справі *Ēcis v. Latvia* від 10 січня 2019 року (заява № 12879/09), § 92].

4. Аналізуючи окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу, Конституційний Суд України констатує, що короткочасні виїзди за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, можуть бути дозволені лише засудженим, яких тримають у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання, дільницях соціальної реабілітації виправних колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання і дільницях соціальної реабілітації виправних колоній середнього рівня безпеки та виховних колоніях. Тобто для засуджених до позбавлення волі осіб, яких тримають у колоніях максимального рівня безпеки і серед яких засуджені різних категорій, а не лише ті, що відбувають кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі, оспорюваними приписами Кодексу такі короткочасні виїзди унеможливлено.

Конституційний Суд України в аспекті розгляду питань, порушених у конституційній скарзі Лужинецького А.О., перевіряє на відповідність Конституції України (конституційність) окремі приписи частини першої

статті 111 Кодексу, якими унеможливлено короточасні виїзди за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, саме засудженим до довічного позбавлення волі особам.

4.1. Приписи кримінально-виконавчого законодавства України регламентують порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань для захисту інтересів особи, суспільства і держави у спосіб створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими (стаття 1 Кодексу).

За приписами статті 5 Кодексу кримінально-виконавче законодавство, виконання і відбування покарань ґрунтуються, зокрема, на принципах невідворотності виконання і відбування покарань, справедливості, гуманізму, демократизму, рівності засуджених перед законом, додержання прав і свобод людини, взаємної відповідальності держави і засудженого, диференціації та індивідуалізації виконання покарань, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правислухняної поведінки, поєднання покарання з виправним впливом.

Згідно зі статтею 50 Кримінального кодексу України „покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого“ (частина перша); „покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами“ (частина друга); „покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність“ (частина третя).

Конституційний Суд України виходячи з гуманістичної спрямованості Конституції України, значущості людської гідності під час виконання та відбування кримінальних покарань зазначає, що встановлення

кримінально-виконавчим законодавством України, передусім Кодексом, порядку й умов виконання та відбування кримінальних покарань має гарантувати і повагу до людської гідності всіх засуджених осіб, непорушність сутності їхніх прав і свобод, виправлення та ресоціалізацію таких осіб, і суспільну безпеку та охорону громадського порядку в аспекті запобігання вчиненню засудженими нових кримінальних правопорушень та забезпечення невідворотності виконання і відбування покарань.

4.2. Конституційний Суд України наголошує, що можливість кожного відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутнім на його похованні є складником конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя, джерелом якого є людська гідність. Ураховуючи зазначене та припис частини третьої статті 63 Конституції України, відповідно до якого засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду, Конституційний Суд України акцентує, що вказану можливість належить мати і засудженим до довічного позбавлення волі особам.

Конституційний Суд України констатує, що оспорювані приписи Кодексу у взаємозв'язку з приписами статей 18, 150, 151¹ Кодексу не встановлюють для засуджених до довічного позбавлення волі осіб, які відбувають кримінальне покарання в колоніях максимального рівня безпеки, можливості короточасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

Отже, оспорювані приписи Кодексу унеможливають для засуджених до довічного позбавлення волі осіб короточасні виїзди за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, і це є обмеженням конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя.

4.2.1. Конституційний Суд України виходить із того, що в частині другій статті 32 Конституції України йдеться про те, що лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини може бути встановлене обмеження конституційного права особи на недоторканність особистого і сімейного життя.

Обмеження державою можливості короточасних виїздів за межі колонії на території України усім засудженим до довічного позбавлення волі особам навіть у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, зумовлене метою кримінального покарання у вигляді довічного позбавлення волі, пов'язаного передусім із потребою ізоляції особливо небезпечної категорії осіб у кримінально-виконавчу установу закритого типу для захисту суспільної безпеки та громадського порядку. Адже „покарання у вигляді довічного позбавлення волі є винятковим та найсуворішим видом покарання <...> за вчинення вичерпного переліку особливо тяжких злочинів, найнебезпечніших для суспільства і держави, коли позбавлення волі на певний строк не може досягти мети покарання“ [друге речення абзацу третього пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021].

Конституційний Суд України вважає, що охоплена конституційним правом на недоторканність особистого і сімейного життя можливість короточасних виїздів за межі колонії на території України засуджених до довічного позбавлення волі осіб у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, не є безумовною і її обмеження можна розглядати як потрібний засіб для запобігання порушенням суспільної безпеки та громадського порядку.

4.2.2. Конституційний Суд України вказує, що навіть ті засуджені до позбавлення волі особи, які відбувають покарання у колоніях, визначених приписами частини першої статті 111 Кодексу, не мають безумовної можливості короточасного виїзду із цих колоній у зв'язку з такою винятковою особистою

обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, оскільки за приписами частини другої цієї статті Кодексу „заява засудженого про терміновий виїзд у зв’язку з винятковими обставинами має бути розглянута протягом доби“ (абзац перший); „дозвіл на короткочасний виїзд дається начальником колонії з урахуванням особи і поведінки засудженого“ (перше речення абзацу другого). Тобто суб’єкт владних повноважень повинен в обмежено короткий строк ретельно з’ясувати, чи становитиме засуджений, з урахуванням його особи і поведінки, у разі такого виїзду загрозу суспільній безпеці та громадському порядку. Однак законодавець не визначив такого оцінювання для засуджених до довічного позбавлення волі осіб, яких тримають у колоніях максимального рівня безпеки, що пов’язано передусім із тим, що вони відбувають кримінальне покарання за особливо тяжкі злочини. Тобто законодавець фактично дотримується презумпції, що такі особи лише з огляду на тяжкість скоєних ними злочинів становитимуть загрозу суспільній безпеці та громадському порядку, якщо дозволити їм короткочасний виїзд за межі колонії на території України у зв’язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

Конституційний Суд України наголошує, що держава зобов’язана надати кожній засудженій до позбавлення волі особі, незалежно від тяжкості скоєного нею злочину, принаймні потенційну можливість короткочасного виїзду за межі колонії на території України у зв’язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, проте відповідний суб’єкт владних повноважень перед наданням дозволу на такий виїзд повинен провести всебічне індивідуальне оцінювання загрози від кожної такої особи для суспільної безпеки та громадського порядку, яке не зводиться лише до врахування тяжкості скоєного нею злочину. Таке оцінювання не спричинятиме неминучих негативних наслідків для суспільної безпеки та громадського порядку і водночас буде менш обтяжливим для прав і свобод засуджених до довічного позбавлення волі осіб порівняно з тим, що вказана можливість не визначена оспорюваними приписами Кодексу, що фактично допускає обмеження конституційного права на недоторканність

особистого і сімейного життя таких засуджених на підставі єдиного критерію – тяжкості скоєних ними злочинів.

Отже, окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу уможлиблюють недомірне обмеження конституційного права на недоторканність особистого і сімейного життя засуджених до довічного позбавлення волі осіб, що нівелює сутнісний зміст цього права, посягаючи на людську гідність, на рівність таких осіб у своїй гідності та невіддільність їхніх засадничих прав.

4.2.3. Конституційний Суд України виходить із того, що Європейський суд із прав людини визнав порушення статті 8 Конвенції через недомірне обмеження права на непорушність особистого і сімейного життя щодо неможливості особи, позбавленої волі, відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні, указавши, що таке обмеження здійснюють в інтересах „суспільної безпеки“ та „для запобігання заворушенням чи злочинам“, а також наголосив, що:

– „держава-відповідач могла б відмовити особі бути присутньою на похованні її батьків у разі вагомих підстав та якщо не було б знайдено альтернативного рішення – тимчасове залишення місць позбавлення волі в супроводі“ [рішення у справі *Płoski v. Poland* від 12 листопада 2002 року (заява № 26761/95), § 37];

– «стаття 8 Конвенції не гарантує затриманій особі безумовного права на тимчасове залишення місця позбавлення волі для відвідування хворого родича або присутності на похованні родича. Національним органам влади належить оцінювати кожне клопотання по суті. <...> навіть якщо до затриманого за самою природою його становища мають застосовуватись всілякі обмеження його прав і свобод, кожне таке обмеження насамперед має бути виправданим і потрібним у демократичному суспільстві. Доведення, що така потреба дійсно була, тобто продемонструвати наявність „нагальної суспільної потреби“, є обов’язком держави»; для оцінювання того, чи були відмови у дозволі тимчасово залишити місця позбавлення волі для відвідування хворого родича або присутності на його похованні „потрібними в демократичному суспільстві“, до уваги беруть такі

чинники, зокрема, як „стадія кримінального провадження щодо заявника, характер кримінального правопорушення, особистість заявника, тяжкість хвороби родича, ступінь спорідненості, можливість дозволу тимчасово залишити місце позбавлення волі в супроводі тощо“ [рішення у справі *Lind v. Russia* від 6 грудня 2007 року (заява № 25664/05), § 94, § 95];

– «національні органи взагалі не оцінювали особисте становище заявника, і йому було відмовлено у праві бути присутнім на похованні свого батька лише на тій підставі, що національне законодавство не надавало такої можливості. <...> така безумовна відмова заявникові у тимчасовому залишенні місця позбавлення волі з міркувань гуманності та браку будь-якого іншого рішення, яке б дало йому змогу бути присутнім на похованні його батька, не відповідає обов'язкові держави оцінити кожне окреме клопотання особи по суті та довести, що обмеження права особи бути присутньою на похованні родича було „потрібним у демократичному суспільстві“» [рішення у справі *Фельдман проти України (№ 2) / Feldman v. Ukraine (№ 2)* від 12 січня 2012 року (заява № 42921/09), § 35].

Європейський суд із прав людини наголошував також, що „він не надавав першочергового значення злочинів, за який були засуджені заявники, у справах, що стосуються питання дозволу на звільнення із в'язниці за сімейними обставинами“ [рішення у справі *Kanalas c. Roumanie* від 6 грудня 2016 року (заява № 20323/14), § 61].

4.2.4. Конституційний Суд України зазначає, що Конституційний Суд Латвійської Республіки своїм рішенням від 18 вересня 2020 року № 2019-32-01 визнав неконституційним припис національного закону, що не встановлював для засудженого, який відбуває покарання у в'язниці закритого типу або у в'язниці частково закритого типу на найнижчому рівні режиму відбування покарання, можливості тимчасового залишення території місця позбавлення волі у зв'язку зі смертю близького родича. У вказаному рішенні, оцінюючи правомірність обмеження права на недоторканність особистого і сімейного життя та додержання принципу домірності, Конституційний Суд Латвійської Республіки підсумував, що: „заборона на тимчасове залишення території місця

позбавлення волі є прийнятною для досягнення правомірної мети обмеження засадничих прав – захисту суспільної безпеки“; „право засудженої особи на недоторканність приватного життя і, отже, можливість здійснення цього права у спосіб присутності на похованні близького родича не є абсолютними. Під час розгляду клопотання про дозвіл на тимчасове залишення території установи позбавлення волі для присутності на похованні близького родича має бути оцінене з урахуванням усіх конкретних обставин справи. Під час оцінювання того, чи має бути дозволено ув'язненому тимчасово залишати територію місця позбавлення волі, можуть бути враховані вид і тяжкість вчиненого ним кримінального правопорушення. Однак це може бути не єдиний критерій, який слід ураховувати під час здійснення індивідуального оцінювання клопотання“; „мету обмеження засадничих прав, визначену оспорюваною нормою, можна досягти за однакових умов альтернативними заходами. Зокрема, існує альтернативний захід, який менш обмежує право ув'язненого на недоторканність приватного життя, а саме індивідуальне оцінювання клопотання кожного ув'язненого дозволити йому тимчасово залишити територію місця позбавлення волі з урахуванням викладених вище висновків та критеріїв, які містить розділ 49.2 Кодексу. Таке регулювання дозволить проводити індивідуальне оцінювання загрози, яку може становити кожний ув'язнений суспільній безпеці. Отже, суспільна безпека та право ув'язнених на недоторканність приватного життя можуть бути захищені одночасно“ (пункт 17, підпункт 18.2 пункту 18).

4.3. Конституційний Суд України виходить із того, що в аспекті розгляду справи за конституційною скаргою Лужинецького А.О. позитивний обов'язок держави щодо соціальної реабілітації полягає у визнанні для засуджених до довічного позбавлення волі осіб потенційної можливості короткочасного виїзду за межі колонії у зв'язку зі смертю або тяжкою хворобою близького родича, що загрожує життю хворого. Цей обов'язок є співвідносним, зокрема, із правом таких засуджених на виправлення та соціальну реабілітацію, що зумовлено метою будь-якого кримінального покарання.

У Рішенні Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(П)/2021 наголошено, що „довічне позбавлення волі як вид кримінального

покарання не суперечить приписам частини першої статті 3, статті 23, частини другої статті 28 Конституції України, якщо засудженому до такого виду покарання на законодавчому рівні гарантовано право на дострокове звільнення від відбування такого покарання та/або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням“ (абзац шостий пункту 4 мотивувальної частини). Тобто кримінальне покарання у вигляді довічного позбавлення волі не слід сприймати в національній юридичній системі як таке, що має винятково каральну функцію і наслідком якого є довічна ізоляція особи від суспільства.

Як убачається із приписів Кодексу, до основних засобів виправлення і ресоціалізації засуджених віднесено, зокрема, установлений порядок виконання та відбування покарання (режим); ці засоби застосовують із урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого кримінального правопорушення та поведінки засудженого під час відбування покарання (частини третя, четверта статті 6); держава поважає і охороняє права, свободи і законні інтереси засуджених, забезпечує потрібні умови для їх виправлення і ресоціалізації, соціальну і правову захищеність та їх особисту безпеку (частина перша статті 7).

З огляду на це Конституційний Суд України зазначає, що Кодекс, установлюючи порядок виконання та відбування покарання (режим), визначає такий засіб виправлення і ресоціалізації засуджених, як короточасні виїзди за межі колонії на території України у зв'язку з винятковими особистими обставинами. Однак оспорювані приписи Кодексу не забезпечують засудженим до довічного позбавлення волі особам навіть потенційної можливості короточасного виїзду за межі колонії на території України у зв'язку із такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, що вказує на ненадання державою шансу таким особам скористатися вказаним засобом задля їх виправлення і ресоціалізації лише з огляду на тяжкість скоєних ними злочинів. Це може спричинити регресивний вплив на поведінку вказаної категорії засуджених та ускладнити їх виправлення та соціальну реабілітацію (ресоціалізацію).

Отже, оспорювані приписи Кодексу свідчать, що держава не виконує свого позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації засуджених до довічного

позбавлення волі осіб, що, своєю чергою, не відповідає покладеному на державу позитивному обов'язку визнавати визначену статтею 3 Конституції України людську гідність як найвищу цінність.

4.3.1. Федеральний Конституційний Суд Німеччини висновує, що засадниче право людини на вільний розвиток своєї особистості в сув'язі з людською гідністю «зобов'язує державу організувати виконання покарання у такий спосіб, щоб воно було спрямовано на відкриття засудженому перспективи його майбутнього життя на свободі і без нових покарань <...>. З огляду на це законодавець у Законі „Про виконання покарань“, зокрема й для виконання покарання у виді довічного позбавлення волі, заклав концепцію виправлення та ресоціалізації <...>. Реінтеграції правопорушників мають слугувати, зокрема, законодавчі приписи, які визначають можливість послаблення режиму виконуваного покарання <...>. Тож і засудженого до довічного позбавлення волі не можна позбавляти будь-яких можливостей щодо послаблення режиму відбування покарання, мотивуючи це тим, що він поки що не має перспективи на звільнення <...>. Особливо коли йдеться про осіб, які вже тривалі роки перебувають в установі з виконання покарань, треба активно протидіяти шкідливому впливу на них позбавлення волі та зберігати і зміцнювати їхню здатність до звичайного життя <...>. Збереженню здатності до звичайного життя сприяють не лише відпустки та самостійні виходи за межі установи з виконання покарань, а й виходи у супроводі співробітників саме тих в'язнів, які поки що не відповідають вимогам такого послаблення режиму відбування покарання, як вихід за межі установи без супроводу її співробітників <...>. Саме тому, коли йдеться про осіб, які тривалий строк перебувають в ув'язненні, навіть якщо конкретну перспективу їх звільнення ще не обговорюють, а значним послабленням режиму відбування покарання протистоїть ризик втечі або зловживання ними, щонайменше може розглядатись можливість послаблення режиму у вигляді виходу за межі установи у супроводі її співробітників <...> навіть якщо це призводитиме до додаткового навантаження на персонал установи <...>. Якщо особі, яка тривалий строк перебуває в ув'язненні, відмовляють навіть у виході за межі установи у супроводі її співробітників, хоча метою такого послаблення є збереження її придатності до

звичайного життя, то для обґрунтування такої відмови недостатньо просто послатися лише на те, що кадрова ситуація в установі з виконання покарань не дозволяє нічого іншого <...>. Адже засадничі права діють не лише залежно від того, які ресурси є в конкретному випадку або зазвичай наявні у розпорядженні адміністративної установи» [ухвала від 23 травня 2013 року, 2 BvR 2129/11, 1 „a“ „aa“ (15), „bb“ (16)].

4.4. Ураховуючи юридичні позиції в питанні законодавчого упущення (*legislative omission*), викладені в Рішенні від 23 грудня 2022 року № 3-p/2022, Конституційний Суд України висновує, що законодавче упущення відрізняється від звичайної законодавчої прогалини (лакуни) і є незабезпеченням державою потрібного унормування певного сегмента суспільних відносин, що порушує конституційні норми, принципи, гарантії, права і свободи людини.

Конституційний Суд України наголошує, що задля виконання приписів статей 3, 8, 21, 23, 24, 28, 32 Конституції України потенційна можливість короткочасного виїзду за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, має бути унормована законодавцем для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, зокрема й тих, що засуджені до довічного позбавлення волі. Однак законодавець не забезпечив законодавчого підґрунтя для функціонування дієвого механізму реалізації для кожної такої особи зазначеної можливості, що гарантувало б надання вказаних короткочасних виїздів із урахуванням, зокрема, особи та поведінки засудженого, інших важливих обставин щодо всебічного індивідуального оцінювання його загрози суспільній безпеці та охороні громадського порядку.

Конституційний Суд України виходить із того, що зазначене зумовлено законодавчим упущенням у внормуванні цього сегмента суспільних правовідносин у Кодексі, хоча окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу регулюють питання короткочасних виїздів за межі колонії на території України певних категорій засуджених до позбавлення волі осіб у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

Ураховуючи приписи статей 11, 18, 99 Кодексу, Конституційний Суд України наголошує, що чинний за оспорюваними приписами Кодексу механізм зазначених виїздів, які відбуваються без супроводу і за рішенням начальника колонії, поширюється на тих засуджених до позбавлення волі осіб, зокрема, які скоїли злочини з необережності, нетяжкі злочини або досягли високого ступеня ресоціалізації, та не поширюється на засуджених до довічного позбавлення волі осіб.

Конституційний Суд України звертає увагу на те, що такий механізм не може бути однаковим для усіх категорій засуджених до позбавлення волі осіб і має відповідати ступеню їх суспільної небезпеки, потребам забезпечення суспільної безпеки та охорони громадського порядку загалом. Тому внаслідок механізму короточасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, стосовно засуджених до довічного позбавлення волі осіб може потребувати розгляду можливості таких виїздів судом, їх суворого обмеження в часі та супроводу таких осіб.

Виявлене в оспорюваних приписах Кодексу законодавче упущення вказує на невиконання державою позитивного обов'язку з унормування в законі певного сегмента відносин у кримінально-виконавчій ділянці щодо короточасних виїздів за межі колонії на території України засуджених до довічного позбавлення волі осіб у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, а це порушує конституційні принципи рівності, права на повагу до гідності людини, на вільний розвиток нею своєї особистості, на недоторканність особистого і сімейного життя та свідчить про невиконання державою позитивного обов'язку щодо соціальної реабілітації таких осіб.

На підставі наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що окремі приписи частини першої статті 111 Кодексу суперечать статтям 3, 8, 21, 23, 24, 28, 32, 64 Конституції України в тім, що вони унеможливають застосування до засуджених до довічного позбавлення волі осіб короточасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою

особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

5. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України закони, інші акти або їх окремі приписи, що визнані неконституційними, утрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

З огляду на статті 3, 8, 21, 24, 23, 28, 32, 64 Конституції України в їх присутньому взаємозв'язку, для дотримання балансу між захистом конституційних прав на повагу до гідності людини, на вільний розвиток нею своєї особистості, на недоторканність особистого та сімейного життя засуджених до довічного позбавлення волі осіб та публічним інтересом, який полягає у важливості гарантування суспільної безпеки та охорони громадського порядку, особливо під час дії в Україні воєнного стану, Конституційний Суд України вважає за доцільне відтермінувати втрату чинності окремими приписами частини першої статті 111 Кодексу.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України „Про Конституційний Суд України“

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), окремі приписи частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України в тім, що вони унеможливають застосування до засуджених до довічного позбавлення волі осіб короткочасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого.

2. Окремі приписи частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України в тім, що вони унеможливають застосування до засуджених до довічного позбавлення волі осіб короткочасних виїздів за межі колонії на території України у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, визнані неконституційними, утрачають чинність через три місяці з дня ухвалення цього Рішення.

3. Верховній Раді України протягом трьох місяців привести нормативне регулювання, установлене окремими приписами частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України, у відповідність до Конституції України та цього Рішення.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у „Віснику Конституційного Суду України“.

**ДРУГИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**